

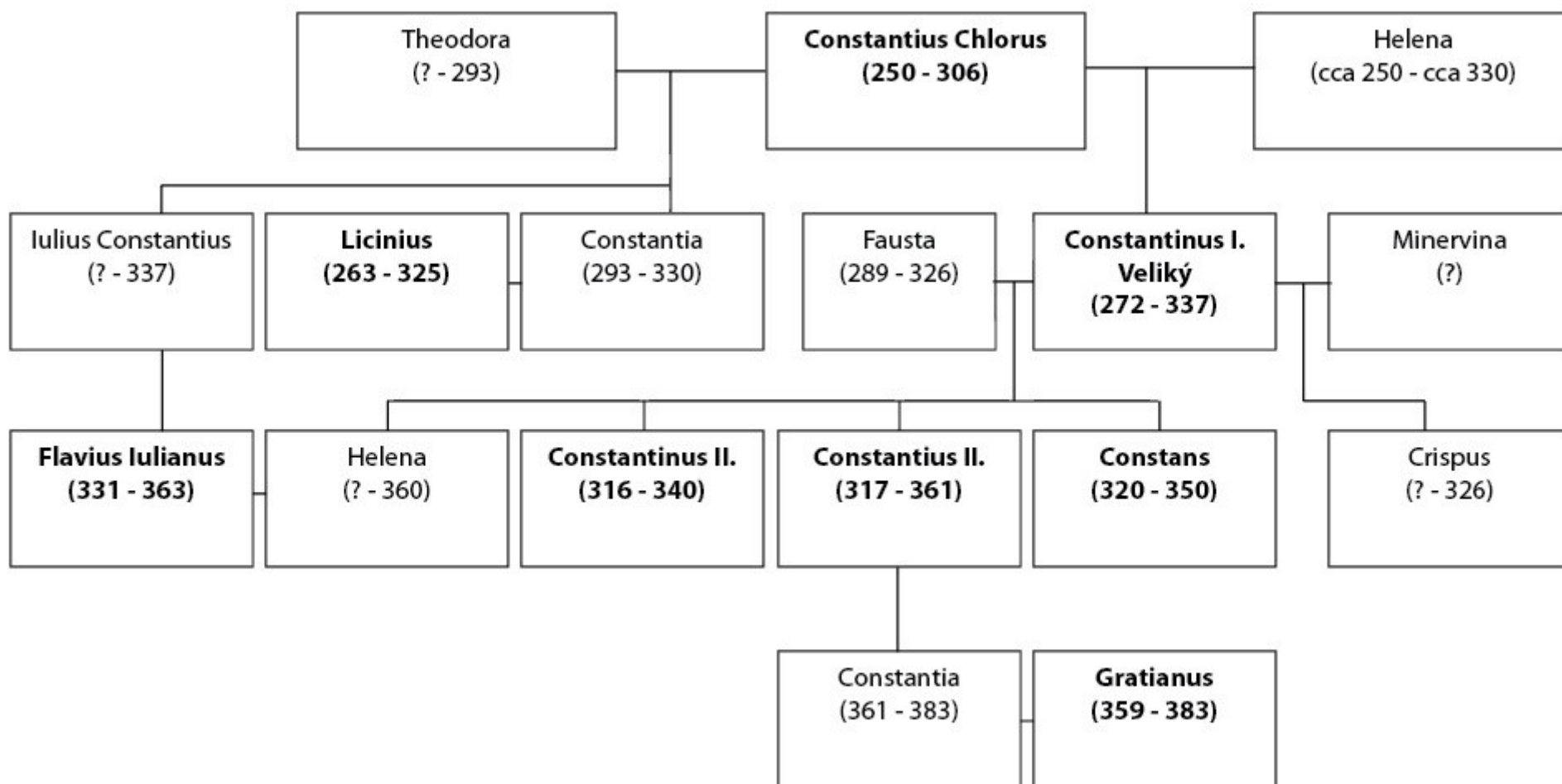
DSBcB031 – 8. hodina – Problematika vztahů mezi křesťany a polyteisty v římské říši II (od roku 313 do konce 4. století)

V minulé hodině jsme se seznámili s názorem polyteistů na křesťany a s obdobím pronásledování křesťanů v římské říši až do jeho definitivního ukončení roku 313 vydáním Milánského ediktu císařů Konstantina I. Velikého a Licinia.

V dnešní hodině se zaměříme na dějiny Konstantinova rodu se zaměřením na jejich náboženskou politiku, hlavně však Konstantina I. Velikého, jeho synů (Constantius, Constantinus a Constans) a Flavia Juliana s jeho reformami. Dále se zaměříme na období konce římského pohanství v římské říši od smrti Juliana (363) až do konce 4. století.

Konstantinovská dynastie

Císařská dynastie Konstantinců začínala Konstantiem Chlorem, který se stal západním caesarem v tetrarchii císaře Diokleciána (pod západním augustem Maximianem) v letech 293-305 a poté na poslední rok života augustem.

Konstantin I. Veliký

Konstantin Veliký (celým jménem Flavius Valerius Aurelius Constantinus) se narodil roku 272 v Naissu v Moesii vojenskému důstojníku Markovi Flaviovi Valeriovi Constantiovi (Constantius Chlorus), caesarovi západu od roku 293, a jeho manželce Heleně.

Constantinus se měl roku 305 po odchodu Diocletiana a Maximiana z úřadů augustů stát jedním z nových caesarů spolu s Maximianovým synem Maxentiem (Constantius a Galerius se stali novými augusty). Galerius však přesvědčil Diocletiana, aby se novými caesary stali Valerius Severus a Maximinus Daia. Roku 306 Constantius zemřel v Británii, čímž začal rozpad tetrarchie. Severus se stal augustem západu, proti němu však povstal Maxentius s podporou svého otce Maximiana. Po smrti Constantia v britském městě Eburacum (York) legie prohlásily Constantina za císaře. Na základě dopisu o smrti Constantia a aklamaci Constantina ze strany britských a galských legií povýšil Galerius Constantina do hodnosti caesara a svěřil mu původní otcova území (Británii, Galii a Hispánii). Konstantin se tak stal roku 306 caesarem.

Konstantin I. Veliký

Konstantin následoval příkladu svého otce a během velkého pronásledování křesťanů platila na jeho územích (Galii, Británii a Hispánii) tolerance. Také vydal edikt, na základě kterého byl křesťanům vrácen zkonfiskovaný majetek.

Konstantin dokončil tažení svého otce proti Pictům v Británii, v Galii pak obnovil silniční infrastrukturu a provedl rekonstrukci měst a hraničních pevností. Financoval mnoho stavebních projektů v Galii (v Augustě Treverorum, Augustodunu, Arelate, atd.). Tím vším upevňoval své postavení jako dědice otcova císařského postavení.

Maxentius mezitím usurpoval císařský titul v Itálii, Galerius proti němu poslal s vojskem Severa, jehož vojsko však díky Maxentiově otci Maximianovi přešlo na Maxentiovu stranu. Roku 307 Maximianus uzavřel s Konstantinem spojení na základě sňatku – Konstantinus si vzal Maximianovu dceru Faustu. Konstantin se tak stal s podporou Maximiana augustem.

V roce 308 došlo k setkání císařů v pannonském Carnuntu, kde došlo k uspořádání vlády v západní části říše. Konstantin byl určen za caesara, augustem se stal Galeriovův vojenský důstojník Licinius.

Konstantin I. Veliký

Roku 310 se Maximianus pokouší o povstání proti Konstantinovi, jeho povstání však bylo včas odhaleno a rozvráceno. Maximianus prchá do Masilie, město však Konstantina pouští do města, Maximianus páchá sebevraždu.

Roku 311 umírá Galerius a jeho posledním činem bylo vydání tolerančního ediktu, kterým ukončuje pronásledování křesťanů. Maximinus Daia uzurpuje císařskou hodnost a vede válku na východě proti Liciniovi. Maxentius opevňuje Itálii a chystá se na válku s Konstantinem. Konstantin uzavírá roku 312 spojení s Liciniem proti Maxentiovi – nabízí Liciniovi za manželku svou sestru Constantii.

Téhož roku začíná občanská válka mezi Konstantinem a Maxentiem, Konstantin překračuje Alpy, vstupuje s vojskem do Itálie a probíjí se směrem k Římu. Spolu s ním je i jeho křesťanský klient a učitel Lactantius.

Lactantius

Lactantius, celým jménem Lucius Caecilius Firmianus Lactantius, žil přibližně mezi lety 260 – 325. Pocházel z provincie Africa, ještě před svou konverzí ke křesťanství působil na pozvání Diocletiana jako učitel latiny v Nicomedii. Zde konvertuje na konci 3. století ke křesťanství a rezignuje na svůj post císařského učitele latiny ještě před Diocletianovými čistkami křesťanů mezi císařskými zaměstnanci a úředníky.

Lactantius se stal klientem Konstantina Velikého a vyučoval jeho prvorozeného syna Crispa. Crispus byl roku 326 obviněn svou macechou Faustou, že se pokusil ji svést, následně byl odsouzen a popraven. Nejsou známy okolnosti Lactantiovy smrti. Dochovalo se množství Lactantiových děl, některá jsou dodnes velmi ceněná. Jeho nejcennějším a nejvýznamnějším dílem jsou ***Divinae Instructiones*** (Božské základy) o sedmi knihách. Dalším významným dílem je spis ***De mortibus persecutorum*** (O smrtích pronásledovatelů), ve kterém popisuje velice naturalisticky a drasticky umírání těch římských císařů, kteří pronásledovali křesťany (od Nerona až po tetrarchy). Zde je také zachován popis války mezi Konstantinem a Maxentiem, včetně Konstantinova snu, na základě kterého dal přemalovat štíty svých vojáků Kristovým znamením Chi-Ró a dal vytvořit znamení zvané ***labarum***.

Lactantius, De mortibus persecutorum, 44

[44] „Mezi Konstantinem a Maxentiem vypukla občanská válka. A ačkoliv Maxentius setrval v Římě, protože bylo předpovězeno, že zemře, pokud vyjde za městské hradby, přece vedl válku prostřednictvím schopných vojevůdců. Více sil měl Maxentius, protože převzal vojsko svého otce po Severovi a své vlastní vojsko stáhl od Maurů a Gaetulů (z Mauretánie a Numidie). Bojovalo se a Maxentiovi vojáci se udrželi. Konstantin se pak s klidnou myslí připravil na vše, přesunul všechno své vojsko k městu a utábořil se u Mulvijského mostu. Blížilo se výročí dne, kdy Maxentius převzal vládu, šest dní před listopadovými kalendami a pátý rok vlády se chýlil ke konci.

Ve snu byl Konstantinus veden k tomu, aby na štítech označil nebeským znamením božím a tak svedl bitvu. Učinil, jak mu bylo přikázáno, a na štíty namaloval řecký znak Chí (X) se svislou čarou, která se shora zaoblila v písmeno Ró (P). Takto označil štíty znamením Krista. Vojsko, ozbrojeno tímto znamením, se chopilo meče. Nepřátelské vojsko bez vedení císaře překročilo most. Vyrovnané šiky se čelně střetly a obě strany bojovaly s velkou silou a držely svá postavení.

Ve městě došlo k povstání a Maxentius byl označen za zrádce veřejného blaha. Náhle, když lidu věnoval ke svému výročí vlády hry v cirku, lid naráz jednohlasně zakřičel že Konstantin nemůže být poražen. Rozrušen tím hlasem se Maxentius vyhrnul z cirku a odněkud svolaným senátorům nařídil nahlédnout do Sibylliných knih, kde bylo nalezeno proroctví, že toho dne zemře nepřítel Římanů. Veden tou věštbou k naději ve vítězství se Maxentius vydal do bitvy. Most za jeho zády byl poničený. Pod tímto pohledem bitva nabrala větší spád. Ruka boží zvítězila a Maxentiovy síly byly obráceny na útěk. Sám Maxentius utíkal k mostu, který byl přetnut a davem prchajících byl vtlačen do Tiberu.

Lactantius, De mortibus persecutorum, 44

Na konci té ničivé války senát a lid Římský ve veliké radosti uznal Konstantina za císaře, Konstantin poznal proradnost Maximina Daia. Nalezl dopisy a viděl sochy a obrazy dvou spojenců. Senát vyznamenal Konstantinovu odvahu čestným jménem Maximus, titulem, který si vždy nárokoval Maximinus Daia. Tomu, když se donesla zpráva o Konstantinově vítězství a osvobození města, přijal to stejně, jako by byl poražen. Když se k tomu dozvěděl i o rozhodnutí senátu, natolik ho to ranilo, že vyhlásil otevřené nepřátelství Konstantinovi a jeho titul Maximus se stal cílem mnoha žertů.“

Konstantin I. Veliký

Podle Lactantia byl tedy Konstantin v předvečer bitvy u Mulvijského mostu veden snem k přemalování pohanských vojenských znaků znamením Krista. Po zbytek roku 312 Konstantin upevňuje svou pozici v Římě. Roku 313 došlo k setkání Konstantina a Licinia v Miláně, kde uzavřeli své spojení sňatkem Licinia a Constantie. Během tohoto setkání také vydali svůj Milánský edikt, kterým uzákonili plnou toleranci všech náboženství a kultů v římské říši, čímž uzákonili křesťanství jako povolené náboženství. Dále uzákonili navrácení majetku, které bylo zabaveno během Diokleciánova pronásledování.

Setkání v Miláně bylo přerušeno zprávou o řádění Maximina Daxi na východě. Licinius proti němu vytáhl se svým vojskem, nakonec jej porazil a zajistil tak pro sebe východ.

Vztahy mezi Liciniem a Konstantinem se postupně zhoršovaly, až nakonec roku 324 došlo i mezi nimi k občanské válce, ze které vyšel Konstantin jako vítěz a jako jediný císař římské říše. Záminkou bylo, že Licinius porušil Milánský edikt.

Konstantin pak vládl až do své smrti roku 337, kdy si po jeho smrti rozdělili vládu nad římskou říší jeho tři synové Constantinus II., Constantius II. a Constans.

Milánský edikt – Lactantius, De mortibus persecutorum, 48, 2-3

„Když jsme se my, císaři Konstantin a Licinius, šťastně setkali v Mediolanu (Milano), rozprávěli jsme spolu o věcech, které se týkaly blaha a bezpečnosti státu a zdálo se nám, že mezi věcmi, které jsou obecně prospěšné lidstvu, si naši první a hlavní pozornost zasluhuje úcta k božstvu, abychom dali křesťanům i všem ostatním svobodnou možnost následovat náboženství, které sami chtějí, aby jakékoli božstvo usazené na nebeském stolci mohlo být příznivě nakloněno nám i každému pod naší vládou. Považujeme tedy toto za zdravé a velmi rozumné opatření, že nikomu nebude odepřena možnost následovat křesťanské či jiné náboženství, ke kterému jej zavede mysl, aby nám nejvyšší božská bytost (divinitas), jejíž náboženství svobodně následujeme, mohla i nadále být příznivě nakloněna. ...“

Konstantin a náboženství

Dodnes zůstává spornou otázkou Konstantinova vztahu k různým náboženstvím v římské říši. V různých křesťanských pramenech (životopisech, panegyricích atp.) je Konstantin líčen jako ideál křesťanského císaře, který od začátku podporoval křesťanství, i když podle různých pramenů přijal křest až na úplném konci života.

Odkládání křestu na co nejpozdější dobu bylo v této době celkem běžné a neznamenal, že by člověk před křtem nebyl křesťanem. Jelikož křest měl zajistit pokřtěnému spásu a odpuštění všech hříchů, bylo považováno za nejlepší nechat se pokřtít až na sklonku života či během vážné nemoci, když se zdálo, že se blíží smrt. U osoby vládce, který se musí dopouštět mnoha hříchů a zločinů v zájmu státu, je tento zvyk obzvlášť opodstatněný.

Bez ohledu na křest je však dodnes sporné kdy přesně Konstantin považuje sám sebe za křesťana. Podle Lactantia a Eusebia měl sám sebe považovat za křesťana už po bitvě u Mulvijského mostu po onom snu, kdy ho měl navštívit Bůh křesťanů. Nicméně z nálezů mincí z roku 317 (nápís Soli Invicto Comiti – Neporaženému Slunci průvodci císaře) je jasné, že Konstantin ještě stále nebyl křesťanem, protože ještě pořád prokazoval úctu neporaženému Slunci, pohanskému božstvu.

Konstantin a náboženství

Roku 315 slavil Konstantin v Římě decennalie, 10. výročí své vlády. Jednalo se o velkou náboženskou slavnost, nicméně podle Eusebia Konstantin sám uctil boha modlitbami jako obětí bez ohně a kouře. Nezakazoval však ostatním oběti, sám však se vyhnul krvavým obětem.

Roku 318 Konstantin v dopise prefektovi Říma Septimiovi Bassovi (*CTh, 9, 16, 3*) nařídil zákaz magických praktik užívaných proti jiným lidem a z přehnané milostné touhy. Léčení jiných lidí a ochrana úrody byla však i nadále povolena.

Následujícího roku (1. 2. 319; 15. 5. 319) omezil aktivity haruspiků a kněží (*Cth, 9, 16, 1+2*). Nadále nesměli vstoupit k nikomu do domu, mohli však vykonávat své povinnosti veřejně ve veřejných chrámech a oltářích. Zakázal tak soukromé věštění, nicméně bylo i nadále možné nechat si veřejně věštit v chrámu, pokud se nejednalo o zjišťování osudu císaře.

Podle dopisu městskému prefektovi Valeriovi Maximovi Basiliovi (*CTh, 16, 10, 1; datováno na 17. prosinec r. 320/1*) bylo správné a nezbytné vyhledat radu haruspika, pokud do nějaké veřejné budovy udeřil blesk. V závěru tohoto reskriptu je patrný odpor Konstantina k domácím obětem, které tímto zakazuje.

Konstantin a náboženství – 1. Nikájský ekumenický koncil

Roku 325 svolal Konstantin biskupy a jiné vysoké církevní hodnostáře do Nikáje (Nicaea) na první ekumenický koncil, kde se mělo dohodnout a ustanovit jednotné křesťanské vyznání víry. To se povedlo jen částečně. Na koncilu vyvstal spor o podstatě Krista. Alexandrijský presbyter Areios (cca 256 – 336) a jeho následovníci kázali, že Kristus je syn boží, byl počat Bohem otcem, ale tím pádem není stejné podstaty jako Bůh otec a je mu podřízen. Tato nauka se setkala se silným odporem ještě před Nikájským koncilem, nicméně na tomto concilu byla tato nauka odmítnuta.

Koncil se nicméně shodl na jednotném způsobu výpočtu data Velikonoc, co se týče sporu o podstatu Krista, podle Nikájského vyznání byl Kristus *homóúsios* (stejné podstaty s Bohem otcem). Následovníkům Nikájského vyznání se podle toho také říkalo homousiáni.

Ariánství vs. Nikájské vyznání

Od tohoto koncilu až do vyhlášení katolického vyznání roku 381 tak byl spor mezi ariánstvím a homousiány. Hlavním představitelem odporu proti ariánům byl alexandrijský biskup Athanasios (sv. Atanáš; cca 295 – 373). V průběhu svého života byl několikrát odvolán z pozice biskupa a poslán do vyhnanství, několikrát byl také povolán zpátky a dosazen zpět. Obecně ale platilo, že východ říše byl převážně ariánský, západ zase převážně homousiánský.

Ve sporu o podstatu Krista také vznikaly různé další zájmové skupiny. Vedle nikájců, kteří věřili, že je Kristus **homóúsios** (stejné podstaty) tak existovali také semiariáni, kteří věřili, že je Kristus **homoiúsios** (od homoios úsios – podobné podstaty). Tito umírnění ariáni byli považováni za pravověrné i po alexandrijském synodu roku 362, kde bylo znovu odmítnuto ariánství a za závazné bylo prohlášeno nikájské vyznání.

Vedle umírněných semiariánů ale existovali i mladoariáni, kteří kázali, že je Kristus **anúsios** (je jiné podstaty než Bůh otec, je pouhým vykonavatelem Boží vůle).

Ariánům se podařil jeden velký úspěch, prostřednictvím vizigótského misionáře Wulfily se jim podařilo obrátit na ariánské křesťanství Vizigóty, u kterých se toto vyznání udrželo přibližně do konce 6. století (kolem r. 589)

Konstantin a náboženství

Roku 326 dal Konstantin v Pole odsoudit a popravit svého prvorozeného syna Crispa obviněného z cizoložství svou nevlastní matkou Faustou. Tu dal popravit krátce poté. V následujících letech se postupně stali jeho poradci ariáni a Konstantin začal nenápadně podporovat ariánství.

Postupně bylo posláno do vyhnanství několik nikájských biskupů, vládní skupině biskupů pak překážel Athanasius, od roku 328 biskup v Alexandrii. V následujících letech se řešilo mnoho obvinění proti Athanasiovi, nakonec roku 335 byl Athanasius synodou v Tyru sesazen. Následně byl dokonce obžalován z vlastizrady za to, že sabotoval v Egyptě císařské výnosy a zdržoval dodávky obilí do Konstantinopole. V případě tak vysokého církevního činitele Konstantin nevyžadoval obvyklý trest smrti a namísto toho poslal v listopadu 335 Athanasia do vyhnanství do Augusty Treverorum (Trevír).

Roku 334 se Konstantin setkal s exkomunikovaným Areiem, který mu předložil novou formulaci vyznání víry. Na synodě v Jeruzalémě roku 335 byl Areios po prozkoumání jeho nové formulace znovu uznán za pravověrného.

Konstantinovi synové

Po smrti Konstantina si jeho tři synové a jejich dva bratřenci rozdělili vládu nad říší. Synové Konstantina však zorganizovali vyvraždění většiny svých příbuzných (byli ušetřeni dva nezletilí synové Iulia Constantia – Gallus a Iulianus). V září 337 se pak setkali v Pannonii, kde si rozdělili vládu nad říší.

Constantinus II. vládl Galii, Británii a Hispánii (s Mauretánií), Constans měl moc nad Itálií, Illyrikem a Afrikou, Constantiovi náležela vláda nad Řeckem, Dácií, Thrákií, Malou Asií, Judeou, Egyptem a Kyrenaikou.

Nejstarší Konstantin podporoval nikájce proti ariánům, na žádost papeže osvobodil Athanasia a umožnil mu návrat do Alexandrie. Byl opatrovníkem nejmladšího bratra Konstanta, který vládl střední části říše, dokud nedosáhl dospělosti. Stěžoval si, že jako prvorozený syn dostal nejmenší část říše a vymínil si na nedospělém Konstantovi část Afriky. Došlo ke sporu o to, které části mají patřit komu a když roku 340 Konstans dosáhl dospělosti, Konstantin se nechtěl vzdát své opatrovnické moci a v čele vojska vtrhl do Itálie. Konstans proti němu vyslal své vojsko, kterému se povedlo Konstantina zabít během útoku ze zálohy nedaleko Aquileie. Konstans pak převzal vládu nad bratřovými částmi říše.

Konstantinovi synové

Konstans vládl západu až do roku 350, kdy jej zavraždil generál Magnentius. V náboženské oblasti Konstans vydal edikty proti židům (*CTh*, 16, 9, 2), v Africe tvrdě potlačil Donatismus a celkově podporoval Nikájské vyznání proti Ariánům, které podporoval jeho bratr Konstantius.

Roku 341 oba bratři vydali edikty zakazující pohanské oběti (*CTh*, 16, 10, 2-3):

16.10.2

Imp. Constantius a. ad Madalianum agentem vicem praefectorum praetorio.

„Cesset superstitio, sacrificiorum aboleatur insania. Nam quicumque contra legem divi principis parentis nostri et hanc nostrae mansuetudinis iussionem ausus fuerit sacrificia celebrare, competens in eum vindicta et praesens sententia exeratur.“

Accepta Marcellino et Probino cons. (341).

Císař Konstantius Madalianovi

„Pověra skončí, šílenství obětí bude zakázáno. Kdokoli se odváží proti zákonu našeho svatého císařského otce a přikázání naší milosti slavit oběti, bude trpět souběhem vhodného trestu a okamžitého rozsudku.“

Konstantinovi synové

Roku 349 vydal Konstans edikt (*CTh*, 16, 2, 9) na základě kterého osvobodil křesťanské kleriky ode všech břemen a povinností v municipiích.

Konstantius podobně podporoval křesťanský klerus, ale své zákony obvykle podmiňoval různými sociálními momenty.

Po smrti Konstanta trvalo Konstantiovi několik let, než roku 353 znovu ovládl celou říši. Roku 351 udělil titul caesara svému bratranci Gallovi (do jeho popravy roku 354), roku 355 pak stejný titul svěřil svému poslednímu bratranci Julianovi (zároveň i poslednímu žijícímu příbuznému z Konstantinova rodu). Oba však neměli vlastní zákonodárnou moc.

Roku 357 nechal Konstantius odstranit z budovy římského senátu oltář vítězství. Vládl pak až do své smrti 3. listopadu 361. Augustem se po jeho smrti stal Julianus, který byl svým vojskem prohlášen již předtím v Galii augustem a který s vojskem tou dobou táhl proti Konstantiovi.

Flavius Claudius Iulianus – Julianus Apostata

Julianus se narodil v Konstantinopoli roku 331 jako nejmladší syn Iulia Constantia, bratra Konstantina Velikého. Roku 337 po smrti Konstantina byl jeho otec spolu s dalšími příbuznými vyvražděn Konstantinovými syny. Julianus a jeho starší bratr Gallus byli ušetřeni a svěřeni do výchovy biskupům. Julianus se zajímal od dětství o filosofii a helénské pohanství. Obdivoval Homéra a Platóna, zajímal se o spisy polemizující s křesťanstvím a tajně sbíral informace o pohanských kultech.

Ve svých 20 letech se tajně odklonil od křesťanství, horlivě studoval filosofii a byl nadšen, když mohl roku 355 strávit několik měsíců v Athénách.

Julianus byl neustále pod dohledem různých úředníků dosazených Konstantiem, kteří o veškeré jeho činnosti podávali Konstantiovi hlášení. To platilo i v době, kdy jej Konstantius jmenoval caesarem a poslal do Galie, kterou nakonec zachránil před Germány. Jako caesar se Julianus vyhýbal všemu, co by mohlo zhoršit vztahy s Konstantiem. Roku 360 byl svým vojskem, které odmítlo přesun na východ ke Konstantiovi, zvolán augustem a schylovalo se k občanské válce, které zabránila jen Konstantiova smrt.

Flavius Claudius Iulianus – Julianus Apostata

Julianus se veřejně zřekl křesťanství a prohlásil se za helénika, následovníka pohanských a mysterijních kultů. Začal zavádět rozsáhlé náboženské reformy a snažil se obnovit veškeré pohanství, které za vlády Konstantinových synů upadalo a chrámy chátraly.

Julianus přišel s politikou náboženské tolerance, která se ovšem křesťanství jako již privilegovanému státnímu náboženství nezamlouvalo. Zrušil veškeré majtkové zvýhodnění křesťanského kléru, povolal z vyhnanství všechny biskupy, kteří byli za vlády Konstantia exkomunikováni a posláni do vyhnanství. Církev tak zachvátíl zmatek.

Zakročil proti Athanasiovi, který se po roztrhání biskupa Georgia alexandrijským davem vrátil do Alexandrie a chtěl se znovu ujmout svého biskupského úřadu. Poslal jej počtvrté do vyhnanství.

Psal různé polemické spisy a k počtě antických božstev skládal oslavné hymny (např. Héliovi a Kybelé). Ve velkém obnovoval zchátralé či zničené chrámy a v podobném měřítku prováděl zvířecí oběti. V římském vojsku nahradil Konstantinovo labarum tradičním římským orlem.

Flavius Claudius Iulianus – Julianus Apostata

Julianus také vrátil do senátu oltář vítězství. Roku 362 ve svém výnosu zakázal křesťanům vyučovat ve veřejných školách, protože nepovažoval za morální, aby antické autory četli a vykládali ti, kteří nesdílejí jejich víru.

Julianus se také pokusil obnovit v Jeruzalémě židovský chrám. Roku 363 však zemětřesení tuto snahu překazilo.

Julianus nevěřil v krutá opatření a násilí, věřil spíš v účinné přesvědčování. Uvědomoval si, že antické kulty jsou ve své organizaci pozadu za křesťanstvím, svými reformami se tedy snažil o vytvoření pevně organizované polyteistické státní církve. Do provincií začal dosazovat velekněze podřízené sobě jakožto pontifiku maximovi, rozdělával mezi ně příděly vína a obilí s podmínkou, že pětina musí být rozdána chudým. Zřizoval nemocnice a starobince a nabádal polyteisty, aby ve víře byli stejně pevní jako židé a v dobročinnosti aby si vzali vzor z křesťanů.

Julianova teologie – Češka, 1983, str. 71:

„Julianova teologie vycházela z novoplatónského pojetí nejvyššího boha, zcela odtrženého od hmotného světa. Proto v ní shledáváme úplnou hierarchii božstev. Nejvyšší místo zaujímá Prapříčina všeho, nejvyšší Platónova idea dobra, jež sídlí v transcendentních výšinách a je obklopena abstraktními, pomyslnými bohy (θεοὶ νοητοί), kteří jsou postižitelní pouze rozumem uvažujícím filozoficky, pochopitelně v myšlenkových normách objektivního idealismu. Z nejvyššího boha od věků vzešel Hélios, stejné podstaty s ním. Hélios (= Slunce) je středem všech smyslově představitelných bohů řecké mytologie (θεοὶ νοητοί), jež všechny obdaruje dokonalou krásou a dobrotou, kterou sám přejímá od nejvyššího Dobra; a zároveň je pojítkem s kosmem pro lidi viditelným, neboť vše řídí a uchovává. Tak tedy je Logos-Kristus křesťanské teologie v mystické filozofii Julianova státního náboženství nahrazen Héliem, převzatým z helénistické ideologie a z mithraisticky chápaného mazdaismu. Totožný s Héliem je podle Juliana Zeus a těsně se k němu váže Apollón, společně s ním kralující.“

Flavius Claudius Iulianus – Julianus Apostata

Dochoval se spis, který se dá považovat za jistý katechismus víry, kterou Julianus obnovoval. Jedná se o řecky psaný spis *Peri theón kai kosmou* (*De diis et mundo – O bozích a světě*) jehož autorem je Sallustius, kterým je buď galský prefekt Flavius Sallustius nebo *praefectus praetorio per Orientem* Saturninius Secundus Salutius. Tento spis podává základní osnovu náboženského vyučování.

Roku 363 se Julianus vydal s armádou do války proti Peršanům (vedených králem Šápurem II.). Šápur si válku nepřál i Julianovi rádcové radili k míru. Julianus se však na tažení vydal i přes nepříznivé věštby. Julianus s vojskem postoupil až ke Ktesifontu, ale musel se stáhnout kvůli zásobovacím problémům a četným ztrátám. Peršané postupně přešli do útoku a jejich jízda přepadávala roztažené římské jednotky.

Při jednom takovém útoku byl Julianus smrtelně raněn kopím a následně zemřel. Není vyloučeno, že byl zabit římským kopím. Přímé svědectví o Julianově smrti nám zůstalo zachováno v 25. knize *Res Gestae Ammiana Marcellina*.

Flavius Claudius Iulianus v pramenech – Ammianus

Ammianus, XXII, 5 (Julianus se veřejně přihlásil k pohanství):

„Třebaže Julianus od nejranějších dní svého dětství byl více nakloněn uctívání pohanských bohů a jak postupně dospíval, touha k pohanství v něm sílila, přesto kvůli svým mnoha důvodům k obavám některé pohanské obřady vykonával v co největším utajení. Ale když jeho obavy skončily a on viděl, že přišel čas, kdy bude moci dělat, co bude chtít, odhalil své tajemství a vydal jasná a formální rozhodnutí, kterými přikázal otevřít chrámy, přinášet oběti na oltáře a obnovit uctívání bohů. A aby zvýšil efektivitu těchto nařízeních, nechal si do paláce zavolat biskupy Křesťanů, kteří byli rozdílných názorů a lid, který byl také různý vyznáním a ve vši slušnosti jim poradil, aby odložili své rozdíly a aby každý beze strachu a bez odporu následoval svou vlastní víru. V této záležitosti zaujal pevné postavení až k takovému konci, že tato svoboda zvýšila jejich nesouhlas. Nemusel mít strach z jednotného lidu, protože věděl z vlastní zkušenosti, že žádná divoká zvíře není takový nepřítel lidstva jako většina Křesťanů ve své smrtelné nenávisti vůči sobě navzájem. A často říkával: „Poslouchejte mě, kterému naslouchali i Alemanni i Frankové.“...“ (překlad z AJ na Lacus Curtius)

Flavius Claudius Iulianus v pramenech – Ammianus

Ammianus, XXII, 12, 6-8 (Julianus se připravuje na tažení proti Persii):

„Julianus zmáčel oltáře krví nadměrného počtu obětí, někdy dokonce obětováním stovky býků najednou spolu s nespočetnými stády různých jiných zvířat a s bílými ptáky (dobré věštné znamení) lovenými ze země i z moře; vše do takové míry, že skoro každý den jeho vojáci, kteří se cpali přebytkem masa, žili hrubým a neotesaným způsobem a byli zkažení svou chutí k pití, byli nošeni přes náměstí do svých ubykací na ramenou lidí jdoucích z veřejných chrámů, kde se oddávali hostinám, které byly spíše trestuhodné než chvályhodné; obzvláště Petulanté a Keltové, jejichž umíněnost toho času překročila všechny meze. Navíc, množství posvátných obřadů bylo navýšeno přes míru spolu s neobvyklými a tíživými finančními náklady. A protože to nyní bylo dovoleno bez žádných překážek, každý kdo se prohlašoval za znalce věštění, jak učení, tak neznalí bez jakékoliv meze či předepsaných pravidel se mohli dotazovat věštců a vnitřností, které občas prozradili budoucnost; a z letu ptáků a z dalších věštných znamení se hledala pravda kdekoliv mohla být nalezena. Zatímco se tyto věci děly jako v dobách míru, Julianus oddaný mnoha zájmům započal nový způsob konzultace věštných znamení a pomyslel na otevření věštebných pramenů studny v Daphné (předměstí Antiochie); jak se říká, caesar Hadrianus jej zatarasil velkou hromadou kamení ze strachu (jako on sám zjistil z věštebných vod, že se stane císařem) že i jiní by mohli dostat podobnou informaci. A Julianus, poté co oslovil boha, se rozhodl, že těla, která byla pohřbena kolem pramene, by měla být přesunuta na jiné místo za dodržení stejných obřadů, kterými Athéňané očistili ostrov Délos.“

(překlad z AJ na Lacus Curtius)

Flavius Claudius Iulianus v pramenech – Ammianus

Ammianus, XXII, 14, 3-6 (Julianus zjistil, že se mu Antiochijští vysmívali, oběť Jovovi, býk Apis):

„Vysmívali se mu jako Kerkopovi (člověk změněný v opici), jako trpaslíkovi, vysmívali se jeho úzkým ramenům a jeho kozí bradce... Také byl mnohými nazýván „řezníkem“ místo „veleknězem“ v posměšných narážkách na množství obětí, které vykonal; a byl kritizován vcelku výstižně, protože kvůli podívané rád na sebe nevhodně vzal radost v nesení posvátných symbolů namísto kněží a v doprovodu skupiny žen. Ale ačkoliv byl tím vším pohoršený pro tyto a podobné důvody, zůstal klidný, zachoval si kontrolu nad svými city a pokračoval v konání slavností.

Konečně, v předem stanovený slavnostní den, vystoupil na horu Casius, zalesněnou horu zvedající se do oblého vrcholu, z kterého během druhého kuropění bylo poprvé vidět východ slunce. A když konal oběť Jovovi, náhle si všiml muže ležícího na zemi a prosebnými slovy žebrajícího o život a milost...

Když odtud odešel poté, co dokončil posvátné obřady, dostal dopis od správce Egypta, ve kterém bylo hlášení, že po namáhavém pátrání po novém býkovi Apidovi, jej konečně po dlouhé době dokázali najít, což, jak věří lid v tomto kraji, je znamení blahobytu, bohaté úrody a různých požehnání.“ (překlad z AJ na Lacus Curtius)

Flavius Claudius Iulianus v pramenech – Ammianus

Ammianus, XXV, 3, 22-23 (Julianus umírá):

„Mezitím, všichni, kdo byli přítomni, plakali, načež i tehdy si Julianus udržel svou vážnost a napomenul je se slovy, že je nevhodné truchlit pro vládce, který byl povolán k jednotě s nebesy a hvězdami. Jelikož je to všechny umlčelo, on sám se vrhl do debaty s filozofy Maximem a Priskem o vznešenosti duše. Náhle zranění v jeho proraženém bohu se doširoka otevřeno, tlak krve mu ztížil dech a po hltu studené vody, o kterou si sám řekl, v půlnočním přítmí tiše zemřel ve 32. roce svého věku. Narozený v Konstantinopoli, v dětství zůstal sám po smrti obou rodičů – svého otce Constantia (který po smrti svého bratra Konstantina našel svůj konec s mnoha jinými během bojů o následnictví na trůn) a své matky Basiliny, která pocházela ze staré a vznešené rodiny.“ (překlad z AJ na Lacus Curtius)

Flavius Claudius Iulianus – Julianus Apostata

Julianus za svého života měl skupinu přátel a následovníků, kteří nám zanechali mnohá svědectví o Julianovi a jeho době. Sám Julianus byl činným literárním autorem a jeho dílo nám zůstalo zachováno. Z jeho přátel stojí za zmínku antiochijský rétor Libanios, athénský filosof Priscus, lékař Oribasios či mystik Maximus z Efesu, který byl po letech po Julianově smrti odsouzen z čarodějnictví a upálen.

I přes radost křesťanů Julianova smrt nevzbudila radost mezi obyvatelstvem římské říše. Mnoho lidí vzpomínalo na jeho vítězství v Galii a na jeho filozofickou skromnost a prostotu.

Období relativní náboženské tolerance přežilo po určitou dobu Julianovu smrt. K moci se po necelém roce vlády Joviána, který zajistil ústup římského vojska z Perského území, dostal roku 364 Valentinianus I, který se o vládu rozdělil se svým mladším bratrem Valentem.

Valens vládl východu a podporoval ariánství. Valentinianus vládl západu do své smrti roku 375. Císař Valens padl roku 378 v bitvě u Hadrianopole. Na západě převzali vládu synové Valentiniana Gratianus a Valentinianus II.

Gratianus a Theodosius

Gratianus se po smrti Valentiniana I. stal augustem pro západ se svým bratrem jako mladším augustem. Gratianus odmítl titul pontifika maxima, odmítl božské atributy spojené s císařstvím a roku 382 nechal definitivně odstranit oltář vítězství z budovy římského senátu. Téhož roku také odňal v hlavním městě Římě římským kultům veškerou státní dotaci, odebral daňovou imunitu chrámům i pohanským kněžím, zkonfiskoval jim veškeré odkázané nemovitosti a další odkazy zakázal.

Po smrti Valenta u Hadrianopole jmenoval na začátku roku 379 východním augustem Theodosia I., který vládl až do své smrti v lednu 395. Gratianus byl zavražděn roku 383 revoltujícím generálem Magnem Maximem, který se souhlasem Theodosia byl jmenován císařem do své smrti r. 388.

Edikty proti pohanství

27. února 380 císařové Theodosius, Gratianus a Valentinianus vydali tzv. Thessalonský edikt (*CTh, 16, 1, 2*; incipit *Cunctos populos*), kterým vyzývají občany říše k následování Nikájského vyznání a aby přijali jméno katolických křesťanů. Všichni ostatní jsou prohlášeni za kacíře a mají čelit trestům věčného zatracení i světským trestům, které v souladu s Boží vůlí císařové vydají. Počínaje rokem 381 začali vydávat edikty proti pohanům (*CTh, 16, 10, 7-8*). Téhož roku se také v Konstantinopoli konal druhý ekumenický koncil, kde bylo přijato za ortodoxní upravené nikájské vyznání víry, tato víra byla nazvána katolickou. Ariánství bylo na tomto koncilu odsouzeno jako heretické učení. Ariánství přežilo jako náboženství Vizigótů v Hispánii přibližně do konce 6. stol.

Vydávání ediktů proti pohanství, alespoň podle Theodosiova kodexu, pokračovalo až do roku 435.

Edikty proti pohanství

Edikt *CTh 16,10,7* z roku 381 stanovoval, že každý, kdo přinese zakázanou pohanskou oběť bude potrestán ztrátou majetku.

Edikt *CTh 16,10,8* z roku 382 stanovoval, že pohanský chrám má zůstat otevřen veřejnosti, která se může podívat na umění, ale všechny pohanské oběti zde jsou zakázány. Pravděpodobně se to vztahovalo na jeden konkrétní chrám.

Edikt *CTh 16,10,9* z roku 385 zakazoval věštění z jater a vnitřností zvířat pod trestem krutého mučení.

Edikt *CTh 16,10,10* z roku 391 zakazoval veškeré pohanské oběti, uctívání pohanských model a uctívání v pohanských chrámech. Stanovoval pokuty proviněných vyššího i nižšího společenského postavení.

Edikt *CTh 16,10,11* z roku 391 zakazoval vstup do pohanských chrámů, konání obětí či uctívání pohanských svatyní. Tento zákaz se vztahoval i na soudce pod trestem pokuty. Pokutováni by byli i jejich zaměstnanci, pokud by jim v tom nebránili.

Edikt *CTh 16,10,12* z roku 392 zakazuje všem osobám všech vrstev obětovat obrazu. Dokonce i obrazu císaře. Je také zakázáno uctívání obrazů kadidlem. Soudcové mají dodržování tohoto zákona vynucovat pod trestem pokuty.

Edikty proti pohanství

Edikt *CTh 16,10,13* z roku 395 císařů Arcadia a Honoria potvrzuje opět striktní zákaz pohanských obětí. Všichni úředníci mají vynucovat dodržování tohoto i předchozích ediktů proti pohanům a kacířům. Pokud by jakýkoli člen císařského dvora byl přistižen při neuposlechnutí tohoto nařízení, čekal jej trest smrti.

Edikt *CTh 16,10,16* z roku 399 nařizoval, že pohanské chrámy ve venkovských oblastech mají být strženy.

Edikt *CTh 16,10,17* z téhož roku uvádí, že i přes zákaz pohanských obětí se mohou konat veřejné svátky a oslavy, jenom nesmí obsahovat pohanské pověry a oběti.

Edikt *CTh 16,10,18* z téhož roku stanovuje, že chrámy, které neobsahují ilegální objekty (sochy, oltáře) nemusí být zničeny. Modly a obrazy bohů ale budou strženy a ti, kteří budou konat oběti budou potrestáni dle zákona.

Náboženské nepokoje a vlny násilí

Na konci 4. století dochází k vlnám násilí na Východě, v Egyptě a v severní Africe. Mniši vedení alexandrijským patriarchou Theophilem roku 391 oblehli Sarapeum v Alexandrii, aby jej očistili. Z křesťanské perspektivy se zachoval záznam pozdějšího církevního historika Sozomena z 5. století.

Hermias Sozomenos (Hist. eccl. 7.15) popisuje, že biskup Alexandrie dostal od císaře pod svou správu Dionýsův chrám a změnil jej na kostel. Křesťané z chrámu vynesli veškeré předměty spojené s kultem a veřejně je nesli v posměšném průvodu. Pohané, naštvaní touto svatokrádeží, se vrhli na křesťany a mnoho jich zabili. Utekli do Sarápidova chrámu, kde se opevnili. Velitel egyptského vojska Romanus a prefekt Evagrius vyzvali vzbouřence, aby složili zbraně a opustili Sarapeum. Pohané odmítli. Jejich vůdce, filozof Olympius, prohlásil, že raději zemře než by opustil bohy svých otců. Mnozí s ním zůstali v Sarapeu. Císař vyhlásil, že zabití křesťané byli požehnáni a dostalo se jim mučednické smrti. Nabídl amnestii těm, kteří je zabili, a nařídil zbořit chrámy, které považoval za příčinu povstání. Když pohané slyšeli vyhlášení tohoto ediktu, Sarapeum opustili.

Náboženské nepokoje a vlny násilí, konec pohanství

Eunapius zaznamenal ve zmínce tu samou událost z perspektivy pohanské. V Alexandrii byl biskupem Theophilos, Evagrius prefektem města a Romanus velel egyptským legiím. Tito muži ve svém hněvu proti pohanským posvátným místům podnikli nájezd na chrámy, aniž by se mohli ospravedlnit byť jen sebemenší zvěstí o válce. Dosáhli vítězství, aniž by se s někým utkali v bitvě. Bojovali proti sochám a obětním miskám. Jediné, co nevzali, byla podlaha Sarápidova chrámu, protože byla z těžkých kamenů. Chlubili se, že porazili bohy a považovali svou svatokrádež a bezbožnost za věc, kterou se mohou chlubit. Na posvátná místa pak přivezli mnichy, kteří považovali za zbožnost ukázat pohrdání božskými věcmi. (Eunap. VS. 6.11.1.1–6.11.7.3).

Roku 396 Alarich se svým vizigótským vojskem vedený mnichy vypálil Démétrínu svatyni v Eleusis.

Roku 415 byla v Alexandrii skupinkou mnichů umučena filozofka Hypatia. Zbytky pohanství dohasínaly postupně během 5. století ve městech, kde pohanství přežívalo jen v největším utajení u jednotlivců. Na venkově se pohanství drželo patrně déle. Chrámy byly zavřené, zničené nebo vysvěcené na kostely. Éra mnoha různorodých kultů a náboženství antického světa skončila.